
„az út hurokba rándul”

Gulyás József költészetéről

GARAI LÁSZLÓ

A „van négy falam, / két ágyam, / egy fekete, tört sifonérom; / egy fogasom, / egy pallatom, / melyről a tapasz rámhull; / van fáradtságom” vallomásával induló Gulyás-költészet, mint azt legújabb kötete jelzi, élő irodalmunk, költészetünk jelentős folyójává szélesedett. Folyóvá anélkül, hogy megállapodott, a beskatulyázhatóságig kialakult volna. Lírája mintha csak önmagát definiálná a *Törések* soraiban: „minden befejezetten / össze kell törni / ami kész mire való hát”. A *Csak ember vagyok* c. kötet lassan csordogáló, de az esőtlen évszakokban sem elapadó erének vízgyűjtő területét, a forrásvidéket, kezdettől fogva valós értékeit szinte végérvényesen meghatározó ismérvek színezik:

... ismerek egy embert,
akinek ablakára ráhajolva
egy ág van
(sose nézi és mindig látja),
olyan mint egy akasztófa...
(Csak tavasz van, más sincsen, semmi sincsen)

— ha nem is mindig a legsikerültebben:

A szoba közepén járom,
zuhog a gumicsizmám...
Útóm a földet, ezt a szegénységet
(Az örület tánca)

... egy kislány szétfűjt, érettlarcú
nyárfaleveleket kapkod,
csokorba rakja —
nem virágok, de ő nem tudja, mert nem.
(Ősz)

Magára maradottsága szubjektív képeit, elvi szilárdságát, környezet- és természetlátását a megfáradtság hangulatai kísérik. Ha ezt a *Könyörgés magamhoz* idején folyóvá erősödött költészetet most, alluviális síkságraértekor keresztmetszetében vizsgáljuk, egy többé-kevésbé szabályos medret találunk, mely a sodrás vonalán az átlagosnál mélyebb, de csak pengeszélességben, a partok felé sekélyebbé válik, néha talán olyan mértékben, hogy ez a gulyási értelemben vett szélesség már negatív hat vissza a mélységre. Sodrásában két áramlat találkozik, fonódik össze: az öblös kanyarulatok nyugodt, megállapodott vize és az ellenkező oldal, a folyókönyök örvénymozgásokkal vegyes mederalakító, hordalékos áramlata, melynek eróziós munkája ezen a szakaszon már lelassult.

A kezdetek lendületes patakjának „Két ököllel az arcomba vágok: / azt mondják, nincs nekem lelkem...” -típusú önvádolásai, düh- és harag-effektusai most belső remegésekké szelídülnek:

BUDDHA

...arcán zsíros mosollyal
elnéz a hajók hármas ívterén.

Pilléred térdben reszket,
uram, imbolygó középhajód
kicsoda őrzi meg,
tán e hollók vertyogó csapata...

A szenvedésektől való megszabadulást, a dhermák nyugtalanságának végleges elfojtását, a nirvánába való teljes beolvadást az önuralom legmagasabb fokán álló Buddha sem képes maradéktalanul megvalósítani. A bizonytalanság, a szorongásos megnyilvánulások, gátlások, elégtelenségi érzések, az érzelemnélküliség állapotának kellemetlen érzelme és a pszichés feszültségek elfojtásos önemésztődéssé összegeződve csapódnak ki ezekben a verseiben. A „magára maradt gépezet” „kering értelmetlenül / kerekeiben nincs idő / s fordulataiban élet” — mondja az énszimbólummá növvő falióráról, de a látszólagos külső nyugalom alól elővillannak a szorongás gyökerei, Dali égő zsiráfjaként, szárazon rognak sorai:

súlyja idője leakadt
s áll mozdulatlan
ég agyvelő húsromok
vakító csöndje abban...

(Falióra)

A magára maradt ember pusztulásának tudatos állapotrajzai közül a legjelentősebb a *Szobám falára*, mely a „Kis támaszpontom / el fog merülni, / most látom, mire építettem” tudatában az egyén-környezet, valamint belső konfliktusai viszonylatában végsőkig való opponálást vállaló, végzetszerűséggel határozottan szembeforduló — ebben Kerekes Izsákéhoz mérhető — magatartást fed fel:

Szobámban maholnap
nem lehet állni,
ülni, csak üldögélni,
félve s ülve élni,
körbe-körbe járnai íjként.
Ébren, alva újra nézek
s alább-alább költözködöm.

Kis támaszpontomról
gömb alakban szór fegyverem.

Nem gondolattá szerkesztett (Csurgó), szimbólumokba vetített (Falióra), nem egy fikció távolságában levő (Egy egernek köszönlek), a míveesség képeibe merevített (Meditáció, Levél helyett) valóság ez, hanem maga a gulyási, cizelláltsággá nem transzformált, disztelen, tömör sorokban „költészet” nélküli költészetté vált realitás. Ez a „vesztésre álló játszma”, ezek a „visszatérő menekülések” a legszemélyesebb és a legnagyobb költői erővel bíró közlései. A 180 fokos szembenállás kilátástalansága nemcsak ebben a versben adott, hanem egész lírája pórusaiba itatódva is (pl. a *Gondolatok a versről*-ben: a vers „keresztbe tett szalmaszál a tankok előtt”). Mind gyakrabban találkozunk a megfáradtság szintelen, prózai mondataival: „Beleuntam. Bele.” (Ó. R. helyett); „minden anynyira ismert / s egyformán ér véget / akár a holnap unalmasak / az ismétlődő ebédok” (Hátlap). Még a *Verses riport* derűs csillogású képei közül is előbuggyan ez a hang egy pillanatra, ha máshogy nem, hát a vidéket a riportterrel hajnaltól napestig járó költő fizikai kimerültségét értékelve át a fásultság folytonos életérzésévé. A szellemi oxidálódásnak ez a szemlélődéssel járó, feszültségmentes állapotta lassult folyamata átíveli egész másfél évtizedes költészetét, melyhez — a jelenhez közeledve — mind több tartópillérrel kapcsolódik. Művészti szintű megfogalmazást Az öngyilkosban nyert:

nincs több szín szó
kifogytam mint túból a cérna
végetértem
az út hurokba rándul...

Vallomáslírája — mely kifejeződésében nemegyszer közvetett — sodrásából a part felé indulva annak műalkotáslírába hajlását tapasztaljuk. Összeszövődésük kölcsönös jellegű (Az öngyilkos, Falióra), de rövid tartamú. Aranyműveessége alkotásait, melyek költészete egy önálló egységét képezik, csiszoltság (ennek ellenére helyenként nyelvi nehézség is), többé-kevésbé szürrealista képalkotás, mozaik-izmus jellemzi. A *Kezed és a Vers a rongyról* egyéni képsorai megragadóak, de kimunkált kockáikban nincs kohézió, mely magasabb szervezetségi fokon, e közlés-koncentrációk eredőjeként, áttekinthető mozaikot eredményezne. Egyedül a *Gondolatok a versről* második felében — mely szintén megfigyelések kristályfüzérével indul — jut túl az építkezés képet képhez ragasztva módján:

... a vers annak a fájdalma,
hogy illat helyett virág,
virág helyett szavak,
a vers mindig valami más,
ott ér véget, ahol kezdődik,
a kút s a ház közt félúton,
ha van, ott találod a verset...

Egyöntetű harmóniába olvadó sorai után, a vers befejezéseként egy nyugtalanító hullámszerű kérdés következik („Akit a vers fel nem ébreszt, / felköltheti-e a föltámadás?”), s viszonylagos explozivitásával megzavarja a vers-arc lehelet-vonalait. A *Véeres tárgyak* közt tömített ólomszárnyai, alig látható kapcsolódású nehéz láncszemei, a kép-balasztok, habár adekvát kifejezői a „benned egy örült kerék suhog / velőben daráló acélhurok” látomásvonulatának, megnehezítik az önkifejezést. Aprólékos gondosságú, képekre töredezett verseit példázza az *Egy hajó árnyéka*, a *Sarkok* szakadozottsága, egymás mellett heverő, vegetáló képforgácsai. Apró hullámai, belső rezdülései néha fragmentum-létük héját lefeszítve önálló életre kelnek:

Kodály
íjba komponált évszázadok
a népdal fiolák lelke már

(Kilenc kétsoros)

Vallomás- és műalkotáslírájának hullámverése a sodrás vonalán fokozatosan vesz bele az én és világ kapcsolatát megjelenítő tárgyias líra játékos áramlásaiba (Sűrű június, Mikor az ég, Kis horizontok). Az eklogás mezők („hol barmok sétálnak / tejet csöpögtetvén”) levegője siklik a víztükör fölé, s hozza mozgásba költőnk epikus hajlamait, téríti közérzetét vitális érzelmei pozitív pólusa felé. A maga vergiliusi, Marlowe-i útját építi ki az idillhez, hogy szorongása, bizonytalansága, várakozó feszültsége állapotának elszenvedése elől menekülhessen. Bukolikus hajlamai nem a pásztorköltészet erotikus, bájolgo hagyományából táplálkoznak, hanem — egyrészt ötvöződnek a felújított theokritoszi hagyomány erotikájának hátterét díszítő, élénkítő elemeknek, a berkeknek, lugasoknak, a békés mezei élet szépségének, egyszerűségének dicséretével, másrészt a Vergilius IV. eklogájának szorongásaival, félelmeivel, a valóság beszűrődő érdes képeivel jelezhető — nem messianisztikus — vonulatot fogadják magukba. A *Verses riport* (halvány, főleg tájleírásokra szorítókozó változata a *Kis horizontok*) a paraszti élet seregszemléje a háború utáni „aranykor”, az újjáéledés, a megtalált harmonia egy pillanatában:

Töpörtyű öregember,
arca ráncba tolt pala,
sírásra öreg,
tagjai sűrűn elálmosodnak,
olyan, akinek csak
hétköznapjai vannak,
hozzánk szegődik

és apróra elmagyarázza
a gyümölcsajtolás
bonyolult folyamatát.

— — — — —

Mint a bögre füle,
levált házam a lejtőről,
meséli mosolyogva.

Az ember-rajzokat, genre-eket a természet képei, a költő transzponált egyéniségének elragadtatásig fokozódó benyomásai változtatják:

Kristályban álltunk,
sugarasan rostos gyémánt közepében,
kábulat csapódott le
a gyümölcsfák közül.
Olyan szép volt,
hogy hátraléptem,
kezemet a szemem elé kapva.
Olyan szép volt,
hogy belefáradtam,
hogy elcsüggedtem,
kedvem lett volna
sírní, lerogyni.

S elmozdult a kép.
Előttünk a határ,
mint egy fuvola, megszólalt.

Ez a formai jegyeiben — ha egyáltalán ragaszkodhatunk itt bármiféle formai jegyekhez — prózához közelítő, a tájhoz való nagyon is emocionális viszonyulás kifejezőeszközeiben a *Szobám jalára* egyszerűségével, közvetlenségével mérhető, egzaltáltsága is szinte azonos erejű (természetesen más irányú). Ugyanezt mondhatnánk el mikroszkopikus táj-csendéletéről, az *Idillről* is, csak az nem egy epikus szövödmény hátterét képezi, s ezért szuverén képisége hatványozottan kiemeli realisztikus ecsetvonásait. Életképeinek, pársoros vallomásainak is jelen van egy önállócsodott csoportja, amelyek — képzőművészeti nyelven szólva — egy-egy mozdulatot vázolnak krokiszzerű gyorsasággal, a tárgy, a jelenség lényegmeghatározó vonásait emelve ki (ilyen a *Kilenc kétsoros* közül a *Május* és a *Vének*).

Miután parttól partig áttekintettük észrevétlenül, de állandóan emelkedő vízállású folyónkat, említést kell még tennünk aránylag nem nagy kiterjedésű holtágáról, melynek kirajzó angazsáltság-áramlatai azt bejárják, humanizmusukkal az egésznek sajátos etikai színeződést adnak. Elkötelezettsége önálló verskísérletei (Forró sorok) sajátosan gulyásivá csak alig néhány sorában érnek. „A félelem tárgya bűvópatak, most elmerül” — írja a „körömtelenítő csipesz” gazdájáról, akik most „behúzott farkokkal járnak / a kisöpört szemétre sandítva”. A 68-as csehszlovákiai események, vagy annak szépirodalma (pl. Tolnai Ottó:

Jan Palach) ihletésében, de mindenképpen az eseményekre reflexszerűen reagáló angazsált költészet eszközeit felhasználva fogant a *Soha forróbb napok*. Itt sem tudja teljesen egyénivé oldani az idegen elemeket. Többi áramlata árnyalataként már harmonikusan, a „Legyen az irodalom kenyér-, levegő-, föld- és élet-kényszer is” (idézve a *Vajdasági ég alatt* c. költészeti antológiában szereplő önvallomásából) szellemében igazodik angazsáltsága, annak ellenére, hogy néha itt is a szólamok erőltettségével hat (pl. *Az öngyilkos* utolsó sora). Költészete peremvidékét, árterületét, melyet leggyakrabban a holtág, de alkalomadtán valamennyi áramlata el szokott önteni, a *Symposion* avantgarde költészete eszközeinek kritikátlan átvétele jellemzi, s a legkülönbözőbb elemek egyfajta kavargása (Szálak az Anna-csokorból, Közel a félelemhez, Egy egérnek köszönlek).

Egész lírájára vonatkozó összegezésként talán azt mondhatnánk, hogy amikor élethelyzetét legjobban megközelíti lírai szituációja, mikor életszituációja majdhogynem lírai szituációjává válik, jut el a legnagyobb mérvű önkifejezésig, s egyben költészete legteljesebb megvalósulásáig. Versei korrelatív rendszere — mint láthattuk — mozgásban van, hogy a legközelebbiekben milyen változások állhatnak be, azt kötetei elolvasása után nem nehéz megállapítani, de feleslegesnek tűnik; lényegesebb, hogy most hol tart. Alkotói tevékenységétől függően az elkövetkezőkben fény derül a folyó még ködös, kialakulatlan alsó szakaszára, s a semmiképpen sem közeli torkolatra is.